

EGY CSEPP TATÁR VÉR

A 90-es évek lengyel irodalma

P Á L F A L V I L A J O S

Lengyel irodalmi összeállítás jelenik meg most, 1998-ban a *Híd*-ban. De mégis mihez köthető ez az örvendetes esemény? Jó másfél évtizeddel ezelőtt az *Új Symposion* tematikus számában a versek, esszék, egyebek mellett szakszerű politikatörténeti kronológia futott végig a margón, a szerkesztők ezzel azt sugallták az olvasóknak, amit egyébként is (úgy) tudtak: az ország már a politika szintjén is megkezdte látványos szabadulóművészi gyakorlatát (bár ezt a soha meg nem fogalmazott versenykiírás szellemével ellenkezően sportszerűtlenül megszakították); a kronológiával párhuzamosan olvasható szépirodalmi anyag pedig részben dokumentálja, részben pedig maga is sietteti ezt a folyamatot. Mindenesetre a kettő szorosan összetartozik. Nagy bajban lenne az a szerkesztő, aki most valami hasonlót próbálna meg (bár nem olyan baja lenne ettől, mint amilyen az *Új Symposion* szerkesztőinek volt annak idején).

A nyolcvanas évek végén a politikában és az esztétikában végrehajtott nyomulás elérte célját, győzött. Akik mindkettőben a csúcson voltak, egy pillanatig azt hitték, a kilencvenes évek irodalma beteljesíti a nyolcvanas évek reményeit. Az újak a régiekhez hasonlóan képzelik el az irodalom céljait, de ezeket most már akadálytalanul valósíthatják meg. Akkor még nem vették komolyan azokat a támadásokat, amelyeket nem az irodalmi kultúra államosított szférájából indítottak ellenük.

Pedig a nyolcvanas évek második felében már megkezdődött az örökösödési háború. A *bruLion* című szamizdat irodalmi folyóiratot a krakkói Jagelló Egyetem bölcsészhallgatói alapították (pedig már volt néhány a városban), de szerzőik számára már semmit sem jelentettek

a folyamatosan aktualizált, nevezetes történelmi tények. Sőt, a prominens ellenzéki irodalmat is a múlthoz tartozó függelékként írták le a lap kritikusai. A dolog odáig fajult, hogy – Kundera szótárírói módszerét átvéve – egy holt nyelv szavaiként definiálták az ellenzéki szellemi élet kulcsfogalmait. Egy példa: „értelmiségi az, aki fegyvertelenül harcol a kommunista rendszer ellen”. Ebben az időszakban írta a krakkói Marcin Swietlicki (1961) *Jan Polkowskinak* című versét – művét a szamizdat költészet egyik jellegzetes krakkói képviselőjéhez címezte.

A provokáció nagyon hamar elérte célját. Az újak az „utánpótlás” gyakorlóteréről a „szembenállás” ígéretes pozíciójába navigálták át magukat. A szimbolikus szakítás régen várt gesztusa – többek között – a lengyel ellenzék emblematikus figurája, Adam Michnik nevéhez fűződik. Michnik a hagyományos lengyel értelmiségi ethoszt megtagadó, felelőtlen egyéneknek nevezte a harminc körüli ifjakat, cserébe a *bruLion* Adam Michnik Irodalmi Díjat hirdetett, ezt a szerkesztőség egyhangúlag Adam Michniknek ítélte. Még ugyanebben a számban (1990-nél tartunk) páratlan lehetőséget kínáltak a grafomán hajlamú pályakezdő költőknek és prózaíróknak Te is lehetsz Czeslaw Milosz jelszóval felhívást tettek közzé: háromezáz dollárért bárki teleírhat – versben vagy prózában – öt oldalt a lapban, ehhez mintegy két oldal terjedelemben szakszerű kritikai felvezetést is kap (a negatív recenzió száz dollár felárral jár) a legnevesebb krakkói kritikusoktól.

A provokáción alapuló érdekérvényesítés várakozáson felül sikeres volt. Már csak azért is, mert a megtámadott ellenzékiek győzelmük után korántsem kerültek hatalmi helyzetbe. Hegyomlásszerű átalakulás indult meg a lengyel kultúrában. Erről a korszakváltásról írt több fontos esszé Maria Janion (1926). Janion majd’ fél évszázada kutatja a lengyel romantikát. A nyolcvanas években a tradicionális, függetlenségelvű romantikus irodalomból vezette le a kortárs ellenzéki kultúrát. Ekkoriban alapította a gdanski hermeneutikai iskolát – 1994-ben a Gdanski Egyetem díszdoktorává avatták. A litván–lengyel–belorusz térségben született, többek között tatár ősökkel büszkélkedő, Vlnában nevelkedett, forradalmi temperamentumú irodalomtörténész nemcsak esszéiben folytatódik a romantika frenetikus eszköztárához. Hihetetlenül szugesztív egyéniség, hallgatóságára is vámpirikus hatást gyakorol. Az ő tanítványa volt Izabela Filipiak (1961), aki mint író nő fellázadt Janion transzgresszió-paradigmája ellen, mondván, hogy nők esetében az írást

nem feltétlen kell kapcsolatba hozni a démonikus határhelyzetekkel (erőszak, halál, önpusztítás, örület).

Janion a rendszerváltással kialakult helyzetet úgy értelmezte, hogy véget ért a lengyel kultúra két évszázados szimbolikus korszaka, az ismert jelrendszerrel nem írható le a demokrácia és a szabadpiac körülményei közt definiált lengyel identitás. Minden olyan érv, amely a korszakváltás mellett szólt, az újak pozícióját erősítette. Bár a korábban említett példák provokációról, harcias pályakezdekről árulkodnak, az újak színrelépését nagy várakozással, igen kedvezően fogadták. Az intézményrendszer példátlan átalakulása megnyitotta az utat a karrier előtt.

Még a beérkezett elit irodalom kilátástalan utóvédharcot folytatott, Swietlicki zajos sikereket aratott botrányos külsőségeket kedvelő, önmagáról elnevezett posztpunk zenekarával (első fellépésüket épp a Krakóban vendégeskedő Milosz érkezésére időzítették). Egy korábban ellenzékieknek fenntartott irodalmi díjat a mindmáig ismeretlen Andrzej Bartnak ítélte a kilencvenes évek elején a legnevesebb kritikusokból álló kuratórium *Rien ne va plus* című regényéért. A szerző állítólag álnéven írta egyéb remekműveit, a sajátját csak ettől nem sajnálta, tájékoztatásul: a regény tényleg jó, főszereplője egy festmény, egy magas szinten hedonista XVIII. századi itáliai arisztokrata portréja. A modell halála közeledtével ördögi paktumot kötött egy démonikus festővel, aki – ígéretéhez híven – a főúr tudatát is a vászonra vetítette – passzív halhatatlanságot adományozván neki. A regény e néma szemlélő monológja. Már a XVIII. század végén Lengyelországba viszi ajándékba egy pápai követ, így különböző helyszínekről, például a varsói bordélyház rulettasztala melletti falról nézi végig két évszázad lengyel történelmét.

Még néhány példa a sikerre. A *bruLion* szerzői bekerültek a televízióba, klipszerű műsorokat készítettek az immár valóban decentralizált lengyel irodalmi életről. A tempó sokkolóan gyors volt, a bemutatott szerzők az ideológia utáni kor problémáihoz kötötték műveiket (feminizmus, posztmodern, narkó) – egyiküket a rendőrség által körözött talányos szekta szippantotta magába. A kilencvenes évek közepére már piacon voltak az új nevek – a bemutatkozás finomabb útját választó Olga Tokarczuk (1962 vagy 1963) is ekkor tűnt fel.

Az újak sikere annak tudható be, hogy egyrészt az irodalom lehűtésére törekedtek (az előző nemzedéket „sárkánybetűkkel író” patrióta doktrínereknek nyilvánították), másrészt hatásosan kezelték a szabadpiaci

körülmények közt versenyző médiumok eszköztárát. De sikereiket a nem kímélt nagyságok is elősegítették. Ők maguk ódzkodtak a szépségversenyként, reklámhadjáratként felfogott érvényesüléstől (igaz, nem is voltak ráutalva), de a legkiválóbbak bölcs derével figyelték az eszement versenyfutást, és empatikusan szemezgettek a kínálatból.

Maria Janionról elég hamar kiderült, hogy számára az írás nem pót-cselekvés, vagyis nem akkor lenne boldog, ha lelkes tömeg élén vinné a zászlót a főtér felé, hanem tényleg az íróasztal mellett tudja magát kifejezni a legjobban. A romantikát a posztmodernnel szembesítő esszéi gyűjteményes kötetén hetek alatt meggazdagodott egy ismeretlen kiadó. Milosz szeszélyesen kiemelte a kolosszális lengyel könyvtermésből a *Senki kisasszony* szerzőjét, Tomek Tryznát (aki regényíróként vállalkozóvá képezte át magát, hogy kiadja azt, amit megírt) – és a gimnazista lányok eszmei és testi megrontásáról szóló gyarló regényt a lengyel posztmodern irodalom nyitányaként üdvözölte, a szerzőt valahová Thomas Mann közelébe helyezte. A regényből az esztétikai érzékét talán végleg elvesztett Andrzej Wajda pocsek filmet forgatott, a film annyira rossz volt, hogy a Hollandiában is bestsellerré vált mű reklámkampányában fel sem használták. Biztatásul jegyzem meg, hogy Kálmán Judit jóvoltából hamarosan a magyar fordítás is elkészül.

Két-három évvel ezelőtt valahogy így nézett ki a helyzet: idejében megkezdett gyors roham, tágabb értelemben vett korszakváltás, új alapokon szerveződő kulturális piac – minden amellett szól, hogy győznek az újak. Csak hát valahogy láthatóvá vált, hogy Swietlicki két verseskötetete – *Hideg országok* (1992); *Skizma* (1994) – és összes kazettája nem vetélkedhet a piacon Maria Janion szenvedélyes esszéivel. Az előző nemzedékek nagy íróira sehogy sem lehet ráéröltetni a heroikus ellenzéki doktriner hálátlan szerepét.

Az olvasóknak megint eszükbe jutott, hogy Zbigniew Herbert* költészetével a Nobel-díj közelébe került. Ezt a státusát épp a *Híd* e számában olvasható *Hodaszevics* című versével vesztette el, amelyben Miloszt, a Nobel-díjas élő klasszikust támadja nehezen félreérthető módon. *Csendélet zablával* című esszékötete néhány hónapja magyarul is megjelent. Mindenesetre a Nobel-díjért folytatott versenyfutásból kiesett, értelemszerűen a nyolcvanas években (ellenzéki részről) mélt-

*A szám nyomdába adásakor érkezett a hír, hogy Zbigniew Herbert hetvennégy éves korában elhunyt – a szerk.

tatlanul mellőzött Rózewicznek kellett volna a helyébe lépni – de nem volt kontraszt: ugyanaz a nem, ugyanaz a nemzedék, ugyanaz a hadsereg ugyanabban a világháborúban. A Nobel-díj körüli lobbizóknak új favorit után kellett nézniük (a stockholmi bizottság ilyen esetben az adott ország élő Nobel-díjasától is véleményt kér, a megsértett Milosz pedig megszakította a kapcsolatot Herberttel) – jó munkát végeztek, Szymborska személyében befutó költőt találtak.

Szymborska Nobel-díja demoralizálta a magabiztosan induló fiatalokat. Most, a kilencvenes évek végén mintha távolabb állnának a vágyott hatalomátvételtől, mint egy évtizeddel ezelőtt. Igaz, ezt már meg sem próbálják, már kinőttek ebből. Már nem csoportosan, csak egyenként juthatnak be az élvonalba, ez Olga Tokarczuknak már sikerült, Izabela Filipiaknak is jó esélye van rá.

*

Az összeállításban Mrozek is szerepel. Pályafutása az elmúlt viharos évtizedben látszólag kánonjait vesztő lengyel irodalmi életet jelképezheti. Mrozek élete legnagyobb kalandján esett át. 1987. október 25-én Párizsban feleségül vette a huszonhárom évvel fiatalabb mexikói dramaturgot, Susana Osariót. Mindketten idegennek érezték magukat Nyugat-Európában, ezért – baráti körüket elképesztve – kéthektáros birtokot vettek mintegy két és fél óra távolságra Mexico Citytől, kétezerhétszáz méter magasan. 1989 karácsonyán beköltöztek, és megkezdték az építkezést. 1990 nyarán már nyugodtan visszatérhettek három hétre Krakkóba a nevezetes Mrozek-fesztiválra. Mrozeket tudományos konferenciával, tacszkőfelvonulással és bemutatókkal ünnepezték, a város díszpolgárává avatták – hintalovon lovagolt végig a belvárosi utcákon, egy traktor vontatta pótkocsin utazva. Az ünneplés után visszatértek a meszesgödör mellé, és karácsonyig építkeztek tovább. A házavató buli után Mrozek olyan beteg lett, hogy Mexikó egyik legjobb érsebésze mentette meg az életét. Az életmentő műtét után Mrozek nagyon nehezen tért magához – azt hitte, Fidel Castro elraboltatta, és egy kubai hajón tartják fogságban –, egy februári reggelen még a nevét se tudta aláírni a kórházi számla alján. De még ugyanazon a napon rádöbbedt, hogy a *European* szerkesztősége kifogyott a hetente

közölt kisprózákából, és még azon a napon, hónapok után ismét leült dolgozni, ekkor írta *A digitális doktor*.

A Mrozek házaspár azóta Krakkóba költözött. A hazatérésről hamarosan magyarul is megjelenő riportkötet és terjedelmes portréfilm készült. Az új technikák kezelését a régi nagyságok is eltanulták.

*

A magyar könyvkiadás képtelen követni a lengyel irodalmi élet korszakos változásait. Még mindig a régi adósságokat törleszti, új nevekké nem tud előállni. A *Híd*ban szereplő hat szerző közül Herbert és Mrozek közismert, Swietlicki és Filipiak először publikál magyarul. Janiontól két esszé – *A lengyelek és az ő vámpírjaik* (*Holmi*, 1994. 3.); *A romantikus paradigma alkonya* (*Magyar Lettre Internationale*, 26/1997) –, Tokarczuktól egy regényrészlet – *Az Őskönyv nyomában* (*Szépliteratúrai Ajándék*, 1995. 1–2.) – és egy novella jelent meg: Szobák (*Nappali Ház*, 1996. 2.).

Ezekkel az arányokkal azt szeretnénk érzékeltetni, hogy az újak – minden igyekezetük ellenére – nem tudták, idővel nem is akarták elsöpörni a beérkezett nagyságokat, az elitbe nem lehet egyetlen rohammal betörni. Mert nem mindig az győz, aki a legkorszerűbb harcmódot alkalmazza. Nem mindig a fiataloknak van jövőjük.

JAN POLKOWSKINAK

MARCIN SWIETLICKI

Becsapni a karton-kiskaput, és kinyitni az ablakot,
 kinyitni az ablakot, és kiszellőztetni a szobát.
 Mindig így tűnt, de most
 nem tűnik így. Csak egyetlen esetben,
 ha egy-egy vers után
 bűdös marad.